

УДК: 631.4(092)+378.6(91)(475)

УЛЬЯНЧЕНКО

Олександр Вікторович,
ректор Харківського національного
аграрного університету
ім. В.В. Докучаєва, професор,
член-кореспондент НААН,
ulyanchenko.a@gmail.com
(м. Харків)

ДЕГТЯРЬОВ

Василь Володимирович,
професор, завідувач кафедри
грунтознавства Харківського
національного аграрного університету
ім. В.В. Докучаєва
DVV4013@gmail.com
(м. Харків)

ГОЛІКОВА

Олена Михайлівна,
професор кафедри філософії,
історичних і соціальних дисциплін
Харківського національного аграрного
університету ім. В.В. Докучаєва
golikova.elm@gmail.com
(м. Харків)

ЛОГІНОВА

Олена Василівна,
старший викладач кафедри мовних
дисциплін Харківського національного
аграрного університету
ім. В.В. Докучаєва
len4ikl0g@gmail.com
(м. Харків)

**150-РІЧЧЯ НОВО-ОЛЕКСАНДРІЙСЬКОГО ІНСТИТУТУ СІЛЬСЬКОГО
ГОСПОДАРСТВА ТА ЛІСІВНИЦТВА: ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСОРА
В.В. ДОКУЧАЄВА ЗА ДОКУМЕНТАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Статтю підготовлено до ювілейних річниць, які відзначатимуть 2019 р. – 150-річчя Ново-Олександрійського інституту сільського господарства та лісівництва (Польща) і 125-річчя першої у світі кафедри генетичного ґрунтознавства, створеної у цьому інституті професором В.В. Докучаєвим. Попри особливу роль цього навчального закладу в минулому Польщі і України, його історія залишається малодослідженою науковою проблемою. Метою публікації є вивчення діяльності професора В.В. Докучаєва щодо реформування Ново-Олександрійського інституту у період з 1892 до 1895 рр. на основі архівних документів, вивезених з Польщі до Харкова на початку Першої світової війни. Наявні документи дозволяють повніше оцінити масштаб реформаторських заходів професора В.В. Докучаєва з реорганізації цього закладу вищої освіти. Зусилля вченого, спрямовані на реалізацію його ідеалу щодо єдності аграрної освіти, науки та практики, сприяли перетворенню інституту на визнану у світі школу з підготовки кваліфікованих агрономів і лісівників.

Ключові слова: *Ново-Олександрійський інститут сільського господарства та лісівництва, Харківський НАУ ім. В.В. Докучаєва, Національний науково-дослідний Інститут Рослинництва і Ґрунтознавства у Пулавах, наукове ґрунтознавство, аграрна освіта і наука.*

**THE 150th ANNIVERSARY OF NOVO-OLEXANDRIYA INSTITUTE OF
AGRICULTURE AND FORESTRY: PROFESSOR V.V. DOKUCHAIEV'S
ACTIVITIES BASED ON THE DOCUMENTS FROM OF THE STATE
ARCHIVES OF KHARKIV REGION**

The article is devoted to the two anniversaries which are going to be celebrated in 2019 – the 150th anniversary of Novo-Olexandriya Institute of Agriculture and Forestry (Poland) and the 125th anniversary of the first Department of Genetic Soil Science established at this Institute by Professor V.V. Dokuchaiev. Despite the exclusive role of this educational institution in the history of Poland and Ukraine, its history still remains a little-studied scientific issue. The aim of this publication is to study the activities of Professor V.V. Dokuchaiev on the reformation of Novo-Olexandriya Institute from 1892 till 1895 on the basis of the archival documents exported from Poland to Kharkiv at the beginning of the First World War. Available documents allow us to fully appreciate the scope of the reformatory activities of Professor V.V. Dokuchaiev on the reorganization of the Institute. The activities of the scientist aimed at realizing his idea of uniting agrarian education, science and

practice contributed to the transformation of the Institute into a recognized world-known school for training highly qualified agronomists and foresters.

Key words: *Novo-Olexandriya Institute of Agriculture and Forestry, Kharkiv NAU named after V.V. Dokuchaiev, the Institute of Soil Science and Plant Cultivation – National Research Institute, scientific Soil Science, agrarian education and science.*

150-ЛЕТНИЕ НОВО-АЛЕКСАНДРИЙСКОГО ИНСТИТУТА СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА И ЛЕСОВОДСТВА: ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРОФЕССОРА В.В. ДОКУЧАЕВА ПО ДОКУМЕНТАМ ГОСУДАРСТВЕННОГО АРХИВА ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ

Статья посвящена двум юбилейным годовщинам, которые будут отмечаться в 2019 г. – 150-летию Ново-Александрийского института сельского хозяйства и лесоводства (Польша) и 125-летию первой в мире кафедры генетического почвоведения, созданной в этом институте профессором В.В. Докучаевым. Несмотря на исключительную роль этого учебного заведения в прошлом Польши и Украины, его история остаётся малоисследованной научной проблемой. Целью публикации является изучение деятельности профессора В.В. Докучаева по реформированию Ново-Александрийского института в период с 1892 до 1895 гг. на основе архивных документов, вывезенных из Польши в Харьков в начале Первой мировой войны. Имеющиеся документы позволяют полнее оценить масштаб реформаторских мероприятий профессора В.В. Докучаева по реорганизации института. Усилия ученого, направленные на воплощение в жизнь его идеала относительно единства аграрного образования, науки и практики, способствовали преобразованию института в признанную в мире школу по подготовке квалифицированных агрономов и лесоводов.

Ключевые слова: *Ново-Александрийский институт сельского хозяйства и лесоводства, Харьковский НАУ им. В.В. Докучаева, Национальный научно-исследовательский институт растениеводства и почвоведения в Пулавах, научное почвоведение, аграрное образование и наука.*

У 2019 р. учені-аграрії Харківського НАУ ім. В.В. Докучаєва (Україна) та Національного науково-дослідного Інституту Рослинництва і Ґрунтознавства у Пулавах (Республіка Польща) відзначатимуть дві ювілейні річниці – 150-річчя Ново-Олександрійського інституту сільського господарства та лісівництва і 125-річчя першої у світі кафедри генетичного ґрунтознавства, створеної у цьому інституті професором В.В. Докучаєвим.

Історія Ново-Олександрійського інституту значною мірою відображає драматизм історії Польщі, тимчасово позбавленої власної державності наприкінці XVIII ст. Прагнення поляків відновити Річ Посполиту стало головною причиною національно-визвольних повстань, що суттєво позначилося на розвитку першого в історії Польщі та України вищого аграрного навчального закладу. Його було створено з ініціативи польської громадськості, насамперед голови Варшавського Товариства друзів наук Станіслава Сташиця (1808–1826 рр.), за указом російського імператора Олександра I від 5 жовтня (23 вересня) 1816 р. як Інститут землеробського господарства у Маримонті, неподалік Варшави. Цей заклад вищої аграрної освіти є одним з найстаріших у Європі. Нещодавно він відзначив свій 200-річний ювілей.

Розташований неподалік Варшави, Інститут землеробського господарства (від 1840 р. – Інститут сільського господарства та лісівництва) у Маримонті став центром розповсюдження революційних настроїв серед польської молоді. Це спричинило переведення навчального закладу за 130 км на південь від Варшави, у посад Ново-Олександрія (таку зрусифіковану назву мало польське повітове містечко Пулави упродовж 1846–1918 рр.) Люблінської губернії. У 1862 р. у колишньому палаці князя Адама Єжи Чарторийського – нащадка старовинного роду литовсько-польської шляхти – було відкрито Політехнічний і Землеробсько-Лісний інститут.

За новим Статутом від 20 травня 1862 р., Політехнічний і Землеробсько-Лісний інститут було засновано шляхом об'єднання Інституту сільського господарства та лісівництва у Маримонті з Варшавською реальною гімназією. В інституті діяло п'ять відділень: цивільних інженерів, механічне і гірське з трирічним терміном навчання, а також сільськогосподарське і лісівниче із дворічним строком навчання. Планувалося, що на всіх відділеннях навчатиметься близько 500 студентів. Однак після переїзду до Ново-Олександрії інститут працював лише півроку. Січневе повстання 1863 р. та участь у ньому студентів і викладачів призвели до закриття навчального закладу майже на сім років.

Лише 1869 р. інститут у Ново-Олександрії поновив свою діяльність. Щоправда, справедливі підозри російських урядовців щодо неблагонадійності місцевого студентства гальмували ухвалення відповідного рішення. Комітет у справах Королівства Польського вісім днів – з 27 травня до 3 червня 1869 р. – обговорював питання про відновлення роботи інституту в колишньому маєтку голови Національного уряду у роки повстання 1830–1831 рр. князя А. Чарторийського. Небажані спогади про видатного ідеолога польської державності, на думку російських чиновників, лише б посилювали вільнодумство місцевого студентства.

Нарешті за новим Статутом від 8 червня 1869 р. було засновано Ново-Олександрійський інститут сільського господарства і лісівництва. Новостворений інститут було піддано повній русифікації: російська мова стала офіційною в інституті й обов'язковою для всіх викладачів і студентів, а сам навчальний заклад було позбавлено права на підготовку науковців із середовища його найкращих випускників. Як вважають польські дослідники, реорганізація Ново-Олександрійського інституту сільського господарства і лісівництва за Статутом 1869 р. своїм кінцевим результатом мала повну ліквідацію російським урядом вищої освіти в Польщі [3, с. 25]. Інститут, що знаходився в кордонах етнічної Польщі, перестав слугувати потребам розвитку польського краю і перетворився на впливовий російський центр аграрної освіти і науки, що готував кадри передусім для південних губерній Росії.

Особливо плідним в історії Ново-Олександрійського інституту сільського господарства та лісівництва був період, коли його очолював професор по кафедрі геології та палеонтології С.-Петербурзького університету, дійсний статський радник В.В. Докучаєв (1846–1903 рр.) [1, арк. 1].

Про фундатора генетичного ґрунтознавства професора В.В. Докучаєва було чимало написано ще його сучасниками [4–6]. У 1903 р., за розпорядженням Вільного економічного товариства, вийшов п'ятий том об'ємного видання «Ґрунтознавство», який цілком присвячено пам'яті професора В.В. Докучаєва. Колеги і учні великого ученого – П.В. Отоцький,

А.Р. Ферхмін, Н.А. Богословський, А.А. Ярилов, О.П. Павлов, Г.Ф. Морозов та інші – оприлюднили свої спогади, нариси, статті, у яких розповіли про наукову, педагогічну, громадську діяльність свого вчителя [5]. Вивченню науково-педагогічної та реформаторської діяльності професора В.В. Докучаєва присвячено низку праць наукових співробітників ХНАУ [7–11].

Метою статті є вивчення діяльності професора В.В. Докучаєва з реформування Ново-Олександрійського інституту у період з 1892 до 1895 рр. на основі архівних документів, вивезених з Польщі до Харкова на початку Першої світової війни.

Отже, джерельною базою нашого дослідження послуговували документи, які перебували на постійному зберіганні в архіві начального закладу до 1970 р., коли їх було передано до Державного архіву Харківської області (далі – ДАХО). Упорядкований на той час опис документів засвідчив, що передані до ДАХО матеріали за 1816–1919 рр. сформовано з «розсипу окремих документів різних часів». До опису внесено 146 документів, які дозволяють висвітлити маловідомі сторінки з історії навчального закладу часів розташування його в кордонах Королівства Польського – у Маримонті та Ново-Олександрії.

Зокрема, у ДАХО серед матеріалів фонду 669 «Ново-Олександрійський інститут сільського господарства та лісівництва Міністерства народної освіти, м. Нова Олександрія» є «Особова справа Докучаєва Василя Васильовича, професора Петербурзького університету, тимчасового керівника інституту», в якій представлено документи, що охоплюють період від 3 вересня 1892 р. до 3 листопада 1903 р. [1]. Матеріали, різні за змістом та походженням, зведено в одну справу «Особові документи» у 1906 р., уже після смерті професора В.В. Докучаєва (26 жовтня 1903 р.). Серед документів доволі багато рукописних, зокрема й таких, які написано власноручно В.В. Докучаєвим. Якийсь період ці документи зберігалися в науково-дослідному інституті ґрунтознавства (зараз – ННЦ «Інститут ґрунтознавства і агрохімії імені О.Н. Соколовського» НААН України), про що свідчать відбитки печатки на багатьох аркушах [1, арк. 1, 4]. На той час у справі було 18 аркушів, зараз – 122.

Вірогідно, на момент передачі документів до ДАХО справу було укомплектовано з різних джерел. У ній уміщено: адміністративні розпорядження, службові циркуляри, документи про відрядження (щонайменше третина усіх документів цієї справи стосується відряджень), персональні проїзні квитки на ім'я В.В. Докучаєва з відповідними підписом і печаткою, телеграми та документи про поштові відправлення, фінансові документи тощо. Представлені в архіві матеріали дозволяють відтворити маловідомі сторінки діяльності професора В.В. Докучаєва на посаді керівника ЗВО у Ново-Олександрії.

Іншим важливим джерелом для нашої роботи стала «Особова справа Сибірцева М.М., ад'юнкт-професора кафедри ґрунтознавства» [2]. Документи, що у ній містяться, охоплюють період від 31 березня 1893 р. до 2 травня 1901 р. Вагомими джерелами є службові документи Миколи Михайловича, що стосуються його роботи після закінчення С.-Петербурзького університету та під час роботи в Ново-Олександрійському інституті, зокрема Формулярний список про службу з того часу, як 23 січня 1894 р. його було прийнято на посаду ад'юнкт-професора кафедри ґрунтознавства; характеристика-рекомендація М.М. Сибірцева, складена його учителем професором Докучаєвим [2, арк. 1–2, 2 зв., 12–15]. Дати у роботі наведено відповідно до архівних документів, за старим стилем.

Професора В.В. Докучаєва було відряджено до Ново-Олександрії у складі спеціальної урядової комісії ще у вересні 1891 р. Справа в тому, що в квітні 1890 р. внаслідок поширення революційних настроїв серед студентства, за спеціальним урядовим розпорядженням інститут було закрито. Перед комісією, до складу якої було включено професора В.В. Докучаєва, уряд поставив завдання визначитися з доцільністю збереження двох останніх аграрних ЗВО імперії – Ново-Олександрійського інституту і Петровської землеробської академії. В умовах складної внутрішньої ситуації, поглибленої посухою, неврожаєм і масовим голодом 1891–1892 рр., професор В.В. Докучаєв, за результатами відрядження до Ново-Олександрії, переконав російських урядовців

у необхідності збереження і реформування вищої аграрної освіти в імперії.

Сьогодні в науковій літературі майже не згадується велика посуха і неврожай 1891–1892 рр., через що чого голодом було охоплено значну частину держави з населенням 35 млн осіб. Тоді від голоду й епідемії холери, що його супроводжувала, загинуло понад 500 тис. людей. Професор В.В. Докучаєв, на той час уже визнаний учений, автор «Російського чорнозему» (1883 р.) швидко відреагував на страшне лихо. У Петербурзі він прочитав спеціальну публічну лекцію та надрукував в «Урядовому віснику» низку статей з питань, пов'язаних з посухою, і, нарешті, 1892 р. опублікував монографію «Наші степи раніше і тепер», гонорар за яку передав постраждалим від голоду. Усі зусилля вченого були спрямовані на встановлення причин посухи та запобігання неврожаям і голоду в майбутньому, а тому головна мета роботи, на думку її автора, полягала у поширенні наукового агрономічного знання серед землевласників і землеробів; створенні цілісної системи аграрної освіти – від початкової до університетської.

30 червня 1892 р., за поданням міністра народної освіти, імператор Олександр III підписав наказ про відрядження професора С.-Петербурзького університету В.В. Докучаєва до Нової Олександрії для управління інститутом сільського господарства та лісівництва у 1892/93 навчальному році [1, арк. 14], а 28 серпня 1892 р. за урядовим розрядженням було відновлено прийом студентів до Ново-Олександрійського інституту [1, арк. 4].

Серед документів, що зберігаються в ДАХО, відзначимо «Посвідчення» від 12 вересня 1892 р., видане Департаментом народної освіти «тимчасовому керівнику інституту ... професору С.-Петербурзького університету дійсному статському раднику Докучаєву для вільного проїзду від С.-Петербурга до Нової Олександрії і проживання у цьому ... місті терміном до 1 липня 1893 р.» [1, арк. 5]. Спочатку саме на такий період було погоджено час відрядження В.В. Докучаєва до Польщі. Рішення про подовження строку відрядження до Ново-Олександрії на 1893/94 навчальний рік, за пропозицією міністра народної освіти, було підписано імператором 19 липня 1893 р. [1, арк. 52]. Таке ж рішення про подовження відрядження для управління Інститутом у 1894/95

навчальному році було затверджене імператором 23 липня 1894 р. [1, арк. 91].

19 вересня 1892 р. попечитель Варшавського навчального округу О.Л. Апухтін у листі на ім'я П.В. Еймонта – директора інституту у 1883–1892 рр., який ще 26 серпня звернувся до міністра народної освіти з проханням про відставку – просить його здати справи професору В.В. Докучаєву на «законних підставах» і циркулярно поінформувати всіх службовців про призначення нового керівника [1, арк. 6]. Професор В.В. Докучаєв прибув до інституту 20 вересня, а наступного дня – 21 вересня – приступив до виконання своїх нових обов'язків. У ДАХО зберігся документ: «Тимчасовий керівник інститутом Докучаєв приймає у справах служби щодня, крім вихідних, з 11 до 12 години дня» [1, арк. 11].

Прийнявши інститут, В.В. Докучаєв негайно, вже 21 вересня, «затребував від панів завідувачів навчально-допоміжних та інших закладів інституту свідчення про кількість і цінність майна, що перебувало в їхньому завідуванні» [1, арк. 12]. Ці свідчення відображено в таблиці, яка дає змогу отримати інформацію про структурні підрозділи навчального закладу та грошову вартість їхнього майна [1, арк. 12 зв.–13].

Перебування В.В. Докучаєва в Ново-Олександрії супроводжувалося численними відрядженнями. Лише в 1892/93 навчальному році їх було понад десять. В архіві збереглося чимало документів за підписом попечителя Варшавського навчального округу О.Л. Апухтіна про відрядження В.В. Докучаєва упродовж 1892–1895 рр. у справах служби у Варшаву, до С.-Петербургу, в інші міста Російської імперії [1, арк. 17, 24–26, 28, 30, 32, 39, 43, 48–49, 77, 89]. На час відрядження В.В. Докучаєва до С.-Петербургу, усю кореспонденцію, що її отримували на ім'я керівника інституту в Ново-Олександрії, мали переправляти до С.-Петербурзького університету (мінералогічний кабінет) [1, арк. 18].

Водночас керівник інституту в Ново-Олександрії не полишав петербурзькі справи. В архіві збереглася власноруч написана професором В.В. Докучаєвим довіреність від 27 січня 1893 р., згідно з якою він доручав отримати надісланий

на його ім'я вантаж приват-доценту С.-Петербурзького університету П.А. Земятченському (пізніше – відомий радянський мінералог). Вантаж надійшов з Томська і становив «чотири ящики гірничих порід масою п'ять пудів одинадцять фунтів», [1, арк. 20, 20 зв.].

На час перебування В.В. Докучаєва у відрядженнях його обов'язки в Ново-Олександрії виконували спочатку інспектор інституту К.І. Малевський, а згодом – член правління інституту професор О.І. Скворцов (директор інституту у 1905–1908 рр.) [1, арк. 22, 97]. У російській столиці В.В. Докучаєв вирішував питання щодо навчальних програм і планів [1, арк. 21], а також загального реформування навчального закладу, про що власноруч повідомив професор О.І. Скворцов: «Щойно отримав телеграму від В.В. Докучаєва... В об'єднаному засіданні Департаментів Законів і Економій реформу затверджено одногосно» [1, арк. 35]. 5 січня 1894 р. в інституті

було створено першу у світі кафедру генетичного ґрунтознавства, яку очолив учень В.В. Докучаєва ад'юнкт-професор М.М. Сибірцев, автор першого посібника з наукового ґрунтознавства (рис. 1).

Архівні документи засвідчують, що 23 січня 1894 р., за поданням міністра народної освіти, російський імператор затвердив призначення М.М. Сибірцева на посаду ад'юнкт-професора

Рис. 1. М.М. Сибірцев (сучасною мовою – виконуючого обов'язки професора) Ново-Олександрійського інституту «по кафедрі ґрунтознавства з найближчими до нього відділами геології... за умови отримання вченого ступеня магістра не пізніше 1 січня 1896 року» [2, арк. 63]. На цю посаду М.М. Сибірцева було призначено за рекомендацією В.В. Докучаєва: «Він буде однією з найкращих сил у навчальному закладі, який мені довірено» [2, арк. 2]. Дисертацію на здобуття вченого ступеня магістра М.М. Сибірцев захистив 4 травня 1896 р. у Московському університеті (рис. 2).

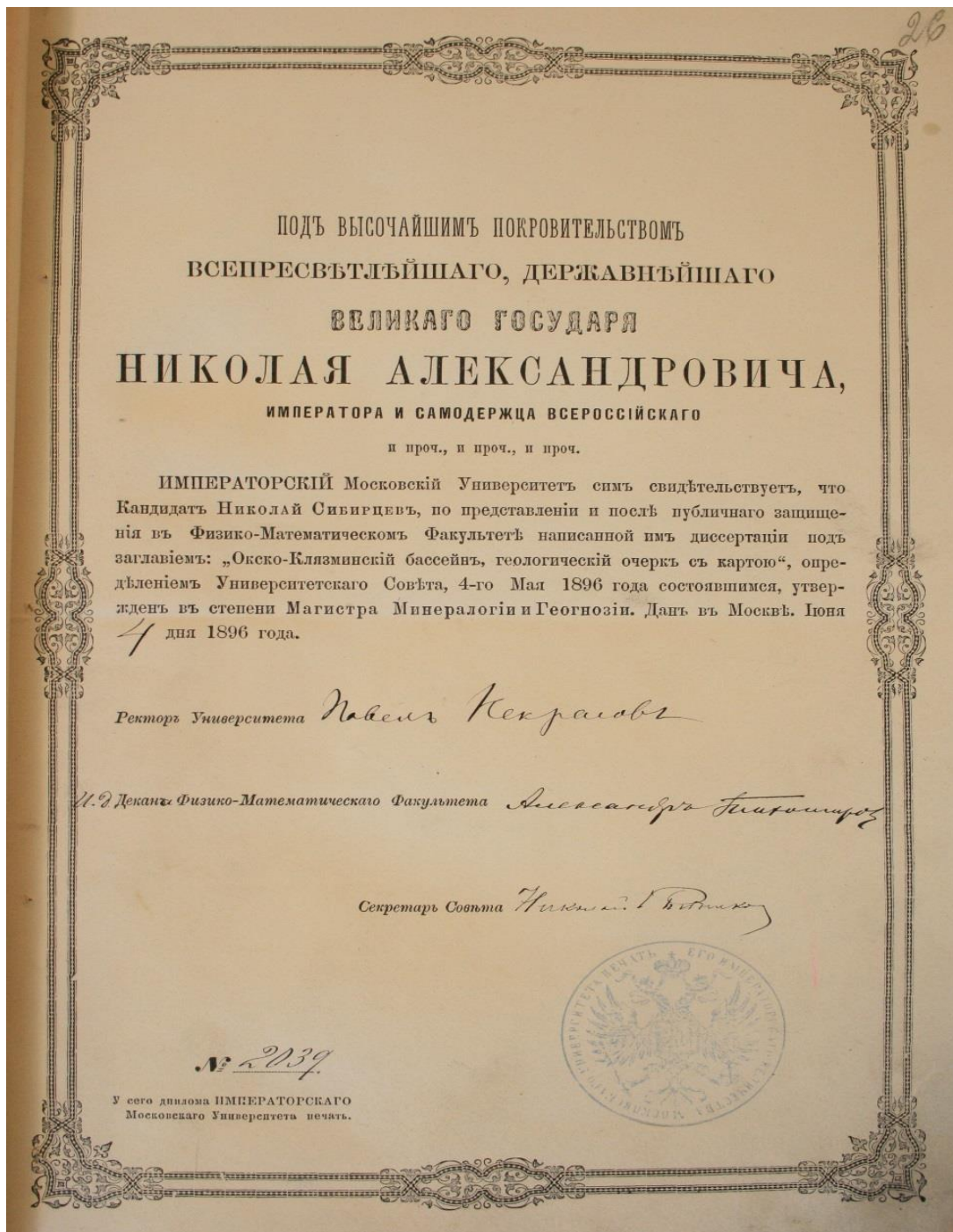

Рис. 2. Свідोцтво про затвердження М.М. Сибірцеву вченого ступеня магістра мінералогії і геогнозії від 4 травня 1896 р.

Але спочатку йому довелося отримати за поданням міністра народної освіти згоду імператора на подовження терміну роботи над дисертацією, з урахуванням його вагомих наукових здобутків [2, арк. 65]. Ще 15 грудня 1895 р. за колекцію ґрунтів, картограму і діаграму ґрунтів Королівства Польського М.М. Сибірцева було нагороджено Золотою медаллю на

Всеросійській сільськогосподарській виставці у Москві (рис. 3). Свідоцтво про присудження цієї нагороди зберігається у ДАХО [2, арк. 21].

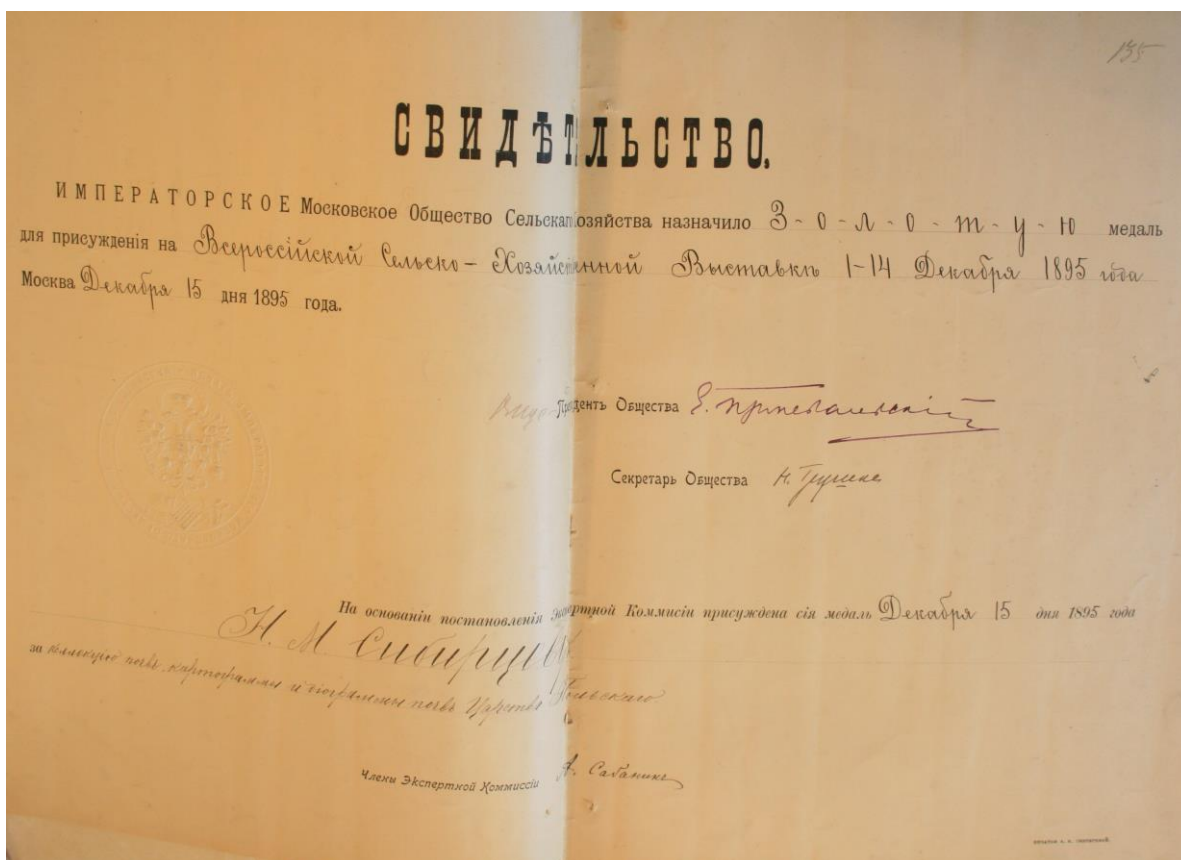

Рис. 3. Свідоцтво про нагородження М.М. Сибірцева Золотою медаллю на Всеросійській сільськогосподарській виставці у Москві від 15 грудня 1895 р.

Науковий авторитет професора В.В. Докучаєва був надзвичайно високим. Зокрема, 2 березня 1894 р. до В.В. Докучаєва звернувся керівник відділення промислових училищ Міністерства народної освіти з проханням прорецензувати роботу «Сільськогосподарська статистика Європейської Росії» (Москва, 1893), автором якої був екстраординарний професор Петровської землеробської академії О.Ф. Фортунатов [1, арк. 66, 66 зв.]. Книгу було прорецензовано, а її автора професора О.Ф. Фортунатова того ж року запрошено до Ново-Олександрійського інституту, де він заснував кафедру загальної, сільськогосподарської та лісової статистики, якою керував до 1899 р.

Таким чином, беззаперечною заслугою професора В.В. Докучаєва було поповнення інституту висококваліфікованими науково-педагогічними кадрами.

Варті уваги й документи про фінансове забезпечення виконання В.В. Докучаєвим його обов'язків у Ново-Олександрії. Службова переписка між ним і попечителем Варшавського навчального округу О.Л. Апухтіним свідчить, що професор В.В. Докучаєв отримував заробітну платню, передбачену посадовим окладом директора інституту, а також за ним зберігався оклад за посадою професора С.-Петербурзького університету [1, арк. 14–16, 56, 91]. Рішення щодо такого подвійного фінансування щорік затверджував особисто російський імператор, власноруч позначаючи на відповідних документах: «Згодний» [1, арк. 56 зв., 91].

Проте темп життя професора В.В. Докучаєва був надзвичайно напруженим. Невипадково його учень професор В.І. Вернадський характеризував Василя Васильовича як людину, «наповнену думками, ініціативою і діяльністю» [2, арк. 5]. Коло його посадових і громадських обов'язків було надвеликим. Відомо, що «височайшим» указом по цивільному відомству від 15 березня 1895 р. В.В. Докучаєва було призначено членом Вченого комітету Міністерства землеробства і державного майна із залишенням на посадах, що він їх обіймав [1, арк. 108].

10 травня 1895 р. з канцелярії попечителя Варшавського навчального округу надійшов лист на ім'я В.В. Докучаєва про продовження, відповідно до імператорського розпорядження від 15 квітня, терміну відрядження до Ново-Олександрії у 1895/96 навчальному році зі збереженням усіх виплат [1, арк. 109, 109 зв.]. Однак 11 серпня 1895 р. на ім'я міністра народної освіти В.В. Докучаєвим було подано «клопотання про звільнення його від виконання усіх зобов'язань з управління Ново-Олександрійським інститутом ... через нервові перевтомлення та необхідність постійного консультування з лікарями» [1, арк. 110]. Попечитель Варшавського навчального округу 17 серпня 1895 р. запропонував В.В. Докучаєву передати управління інститутом «в усіх його частинах надвірному раднику О.І. Скворцову» [1, арк. 110]. Акт про передачу інституту професору О.І. Скворцову як «тимчасово виконуючому обов'язки директора до особливих розпоряджень» підписано 20 серпня 1895 р. [1, арк. 112].

Решта документів цієї архівної справи – це телеграми та розпорядження в зв'язку зі смертю В.В. Докучаєва 26 жовтня 1903 р. [1, арк. 115–119, 121]. Зокрема, серед документів є циркулярні розпорядження за підписом директора інституту у 1902–1905 рр. професора П.В. Бударіна про проведення в інститутській церкві панахиди за померлим та екстреного засідання Ради інституту [1, арк. 115]. Професорів інституту О.І. Скворцова, К.Д. Глінку та П.Ф. Баракова, за дорученням Ради, було відряджено до С.-Петербурга «віддати останню пошану почесному члену та колишньому тимчасовому директору Ново-Олександрійського інституту В.В. Докучаєву» [1, арк. 117].

Перші аркуші цієї архівної справи становить документ без дати, за підписом соратників великого вченого – професорів О.І. Скворцова та П.Ф. Баракова. У цьому документі, складеному вірогідно невдовзі після смерті

Рис. 4. Портрет професора В.В. Докучаєва в Національному науково-дослідному Інституті Рослинництва і Ґрунтознавства у Пулавах (Республіка Польща)

професора В.В. Докучаєва, висловлено ідею особливого вшанування пам'яті видатного вченого-ґрунтознавця шляхом установлення в залі засідань Ради Ново-Олександрійського інституту портрета професора В.В. Докучаєва, який «постійно нагадуватиме теперішнім і прийдешнім діячам Інституту про ті принципи та ідеали, які втілити у життя за допомогою вищої сільськогосподарської школи прагнув реорганізатор Ново-Олександрійського інституту В.В. Докучаєв» [1, арк. 3].

З великою вдячністю відзначаємо, що цей заповіт колег і однодумців професора В.В. Докучаєва втілено в життя ученими-аграріями Національного науково-дослідного Інституту Рослинництва і Ґрунтознавства у Пулавах (Республіка Польща). Сьогодні у Залі Традицій цього інституту представлено портрет (рис. 4) та меморіальну дошку на честь професора В.В. Докучаєва (рис. 5). Польські вчені однакова високо цінують і діяльність вченого як фундатора

наукового ґрунтознавства, і його внесок у перетворення інституту в Пулавах на академічний заклад на університетських засадах [5, с. 80].

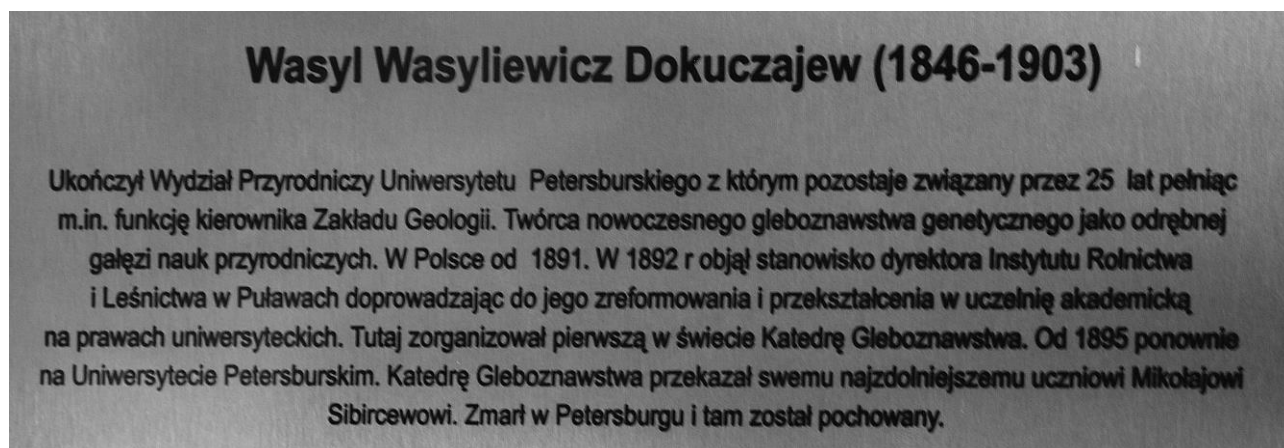

Рис. 5. Меморіальна дошка на честь професора В.В. Докучаєва в Національному науково-дослідному Інституті Рослинництва і Ґрунтознавства у Пулавах (Республіка Польща)

Подальший аналіз документа за підписом професорів О.І. Скворцова та П.Ф. Баракова дозволяє відзначити багатогранність діяльності професора В.В. Докучаєва. По-перше, колеги Василя Васильовича, відзначили *унікальність* його наукового доробку, адже усі дії вченого «як одного з небагатьох представників чистої науки... були спрямовані на користь сільського господарства та лісівництва». Обравши предметом вивчення ґрунти, він став фундатором спеціальної галузі знань – ґрунтознавства. Не обмежуючись кабінетною роботою, В.В. Докучаєв за результатами дослідження двох губерній – Нижегородської та Полтавської, довів практичне значення запропонованих ним методів вивчення ґрунтів. Він розробив наукову класифікацію ґрунтів та критерії їхньої оцінки за природними властивостями. І «це становить безсмертну заслугу В.В. Докучаєва перед суспільством, тому що лише така, що ґрунтується на строгому науковому вивченні, оцінка ґрунтів є цілковито об'єктивною і надає раціональну основу для обкладання земельним податком» [1, арк. 2]. Водночас колеги професора високо оцінили його дослідження на ділянках «експедиції Лісового Департаменту з винайдення методів найкращого ведення господарства в наших широких степах» та відзначили, що вони «дали цінні

результати як для встановлення прийомів степового лісорозведення, так і для детального вивчення клімату степів» [1, арк. 2].

По-друге, «діяльність Докучаєва пов'язана безпосередньо з Ново-Олександрійським інститутом, якому він присвятив майже три роки свого життя» [1, арк. 2]. Його робота на цій посаді мала суто реформаторський характер, адже він не лише розробив детальний план реорганізації Ново-Олександрійського інституту, але й започаткував виконання цього плану. Головна ідея перетворень, яка безпосередньо належить В.В. Докучаєву, полягала в такому: створити навчальний заклад, у якому б агрономи і лісівники отримували, по-перше, ґрунтовну наукову підготовку й, по-друге, були достатньо ознайомленими з практикою сільського господарства та лісівництва. Для втілення цієї ідеї було запроваджено викладання цілої низки нових «наукових дисциплін» (ґрунтознавства, вчення про мікроорганізми, дендрології, сільськогосподарської та лісівничої статистики, законодавства тощо) і поставлено на принципово нову основу проведення практичних занять як у кабінетах і лабораторіях, так і в полі та лісі [1, арк. 2 зв.].

Відтак, тодішній Ново-Олександрійський інститут сільського господарства і лісівництва, на думку професорів О.І. Скворцов і П.Ф. Баракова, є цілісним творінням В.В. Докучаєва. У плані його організації професор В.В. Докучаєв втілює *«ідеал усього свого життя: наука – для життя і практика – лише на основі науки»* [1, арк. 3].

Таким чином, залучення до наукового обігу архівних документів дає змогу розширити знання з історії Ново-Олександрійського інституту сільського господарства і лісівництва, 150-річчя якого відзначатимуть 2019 р. Наявні документи дозволяють повніше оцінити масштаб реформаторської діяльності засновника наукового ґрунтознавства професора В.В. Докучаєва з реорганізації закладу вищої освіти у Польщі. Заходи вченого, спрямовані на реалізацію його ідеалу щодо єдності аграрної освіти, науки та практики, дали винятковий результат: раніше периферійний навчальний заклад перетворився на визнану у світі школу підготовки ґрунтознавців і лісівників. Розроблений

В.В. Докучаєвим план реорганізації Ново-Олександрійського інституту виявився настільки продуктивним, що згодом за подібним планом було реформовано Московський сільськогосподарський та Петербурзький лісовий інститути, а також сільськогосподарські відділення Ризького політехнікуму та Київського політехнічного інституту. З огляду на те, що дослідження історії аграрної освіти та науки в Україні залишається важливою проблемою для сучасного українознавства, документальні матеріали з історії найстарішого в Україні аграрного закладу вищої освіти, що зберігаються в ДАХО, становлять важливий пласт унікальної інформації. Вивчення історії аграрної освіти і науки є необхідним для спільних студій українських та польських науковців.

Список використаних джерел та літератури

1. Личное дело Докучаева Василия Васильевича, профессора Петербургского университета, временно управляющего институтом (3 сентября 1892 г. – 3 ноября 1903 г.). *ДАХО* (Державний архів Харківської області). Ф. 699. Оп. 3. Спр. 98. Арк. 1–122.
2. Личное дело Сибирцева Н. М., адъюнкт-профессора кафедры почвоведения (31 марта 1893 г. – 2 мая 1901 г.). *ДАХО*. Ф. 699. Оп. 3. Спр. 92. Арк. 1–95.
3. Pamiętnik Puławski. Puławy 1862–1962. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, 1965. 451 s., il.
4. Вернадский В. И. Страница из истории почвоведения : памяти В. В. Докучаева. *Научное слово*. 1904. № 6. С. 5–26. URL : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_eav/cgiirbis_64.exe?&I21DBN=EAV&P21DBN=EAV&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=00000188 (дата звернення : 13.09.2015).
5. *Почвоведение* / Императорское вольное экономическое общество. 1903. Т. 5. № 4 : Памяти Василия Васильевича Докучаева. 441 с. URL : <http://www.pochva.com/index.php?content=5&journal=%CF%E2%EE%E2%E5%E4%E5%ED%E8%E5&year=1903&number=4> (дата звернення : 01.10.2018).
6. Памяти проф. В. В. Докучаева / П. В. Будрин и др. *Издание кружка любителей естествознания, сельского хозяйства и лесоводства при Ново-Олександрійском институте*. С.-Петербург : тип. И. Н. Скороходова, 1904. 61 с.

7. Голікова О. М., Кравцов А. І., Киричок Р. І. Історія Харківського національного аграрного університету імені В. В. Докучаєва. Харків : Харк. нац. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва, 2011. С. 42–43, 179, 207.
8. Пузік В. К., Кравцов А. І., Голікова О. М. Докучаєвці. Харків : Харк. нац. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва, 2016. 288 с.
9. Ульяновченко О. В., Кравцов А. І., Голікова О. М. Джерела аграрної освіти і науки. Харків : Харк. нац. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєв, 2018. С. 33–39.
10. Тихоненко Д. Г. Історичний нарис кафедри ґрунтознавства Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва (1894–2015 рр.). Харків : Майдан, 2015. 60 с.
11. Глінка Костянтин Дмитрович : до 150-річчя від дня народження видатного вченого-ґрунтознавця К. Д. Глінки (1855–1935) : біобібліогр. покажч. / уклад. : О. Д. Кандаурова та ін. ; відп. за вип. С. О. Довгалюк. Харків : Харк. нац. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєв, 2017. 31 с.

References

1. *Lichnoe delo Dokuchaeva Vasilija Vasil'evicha, professora Peterburgskogo universiteta, vremenno upravljajushhego institutom (3 sentjabrja 1892 g. – 3 nojabrja 1903 g.)* [Personal file of Vasily Vasilyevich Dokuchaev, professor at St. Petersburg University, temporarily managing the institute (September 3, 1892 – November 3, 1903)]. SAKhR (State Archive of Kharkiv Region), f. 699, op. 3, spr. 98, ark. 1–122. [in Russian].
2. *Lichnoe delo Sibirceva N. M., adjunkt-professora kafedry pochvovedenija (31 marta 1893 g. – 2 maja 1901 g.)* [Personal files of N. Sibirtsev, Associate Professor of the Department of Soil Science (March 31, 1893 – May 2, 1901)]. SAKhR, f. 699, op. 3, spr. 92, ark. 1–95. [in Russian].
3. *Pamiętnik Puławski. Puławy 1862–1962* [The Puławski diary. Puławy 1862–1962]. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, 1965. 451, il. [in Polish].
4. Vernadskij, V. I. (1904) *Stranica iz istorii pochvovedenija : pamjati V. V. Dokuchaeva* [Page from the history of soil science : in memory of V. V. Dokuchaeva.]. *Nauchnoe slovo* [Scientific word]. Moscow. 6. 5–26. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_eav/cgiirbis_64.exe?&I21DBN=EAV&P21DBN=EAV&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=00000188 (last accessed : 13.09.2015). [in Russian].
5. (1903). *Pochvovedenie / Trudy vol'nogo jekonomicheskogo obshhestva* [Imperial Free Economic Society]. St. Petersburg. 4. *Pamjati Vasilija Vasil'evicha Dokuchaeva* [In memory of Vasily Vasilyevich Dokuchaev]. 441. <http://www.pochva.com/index.php?content=5&journal=%CF%EE%F7%E2%EE%E2%E5%E4%E5%ED%E8%E5&year=1903&number=4> (last accessed : 01.10.2018). [in Russian].
6. Budrin, P. V. et al. (1904). *Pamjati prof. V. V. Dokuchaeva* [In memory of prof. V. V. Dokuchaev]. *Izdanie kruzhka ljubitelej estestvoznanija, sel'skogo*

hozjajstva i lesovodstva pri Novo-Aleksandrijskom institute [The publication of a circle of lovers of natural science, agriculture and forestry at the Novo-Alexandria Institute]. St. Petersburg : print shop. I. N. Skorokhodov, 61. [in Russian].

7. Golikova, O. M., Kravcov, A. I. and Kirichok, R. I. (2011). *Istorija Harkivs'kogo nacional'nogo agrarnogo universitetu imeni V. V. Dokuchaeva* [History of Kharkiv National University of Agriculture named after V. V. Dokuchaiev]. Kharkiv : KhNAU named after V. V. Dokuchaiev, 42–43, 179, 207. [in Ukrainian].

8. Puzik, V. K., Kravcov, A. I. and Golikova, O. M. (2016). *Dokuchaevci* [Dokuchajevtsi]. Kharkiv : KhNAU named after V. V. Dokuchaiev, 288. [in Ukrainian].

9. Ul'janchenko, O. V., Kravcov, A. I. and Golikova, O. M. (2018). *Dzherela agrarnoi osviti i nauki* [Sources of Agrarian Education and Science]. Kharkiv : KhNAU named after V. V. Dokuchaiev, 33–39. [in Ukrainian].

10. Tihonenko, D. G. (2015). *Istorichnij naris kafedri truntoznavstva Harkivs'kogo nacional'nogo agrarnogo universitetu im. V. V. Dokuchaeva (1894–2015 rr.)* [Historical sketch of the Department of Soil Science of Kharkiv National Agrarian University named after V. V. Dokuchaiev (1894–2015)]. Kharkiv : Majdan. 60. [in Ukrainian].

11. Dovgaljuk, S. O. (ed.). (2018). *Glinka Kostjantin Dmitrovich : do 150-richchja vid dnja narodzhennja vidatnogo vchenogo-truntoznavcja K. D. Glinki (1855–1935) : biobibliografichnij pokazhchik* [Konstantin Dmitrievich Glinka : to the 150th anniversary of the birth of the outstanding scientist-soil scientist K. D. Glinka (1855–1935) : biobibliographical index]. Kharkiv : FOP Brovin O. V. 32. [in Ukrainian].

Рецензент:

Рогожа М.М., д.і.н., доцент

Надійшла до редакції 07.03.2019 р.